

LES COSTUMS DE MAR DE TORTOSA

per Jesús MASSIP I FONOLLOSA

Director de l'Arxiu Comarcal de Tortosa

En data tan primerenca com la de 1149, ja la carta de població de Tortosa de Ramon Berenguer IV estableix, dins del conjunt de les seves, certament insòlites, donacions, la de les aigües dolces i salades per pescar i navegar. Pensem que fins a la carta de Tortosa no es donava més enllà de l'ús de les coses.¹ En la línia del conjunt de les donacions (cases, camps, etc.) el comte diu: «*Dono iterum vobis omnibus aquas dulces et mare ad piscandum et navigandum...*», reservant-se només la novena part dels estanys i salines. Això és tan important que els gelosos senyors del Temple intentaràn esborrar-ho, i la carta del comte-rei serà manipulada pocs anys després per fer-li dir: «*Dono iterum omnes aquas dulces et mare ad piscandum et navigandum...*»² fent desaparèixer el «*vobis*» per desdibuixar la donació personal als ciutadans. El mar, però, era dels ciutadans de Tortosa. I una tan ampla i inaudita donació suposa una jurisdicció i una administració sobre les aigües del riu i de la mar, tant per pescar com per navegar. Són efectivament el veguer, amb els ciutadans, els qui fan justícia dins dels ports de la ciutat, tant a la Riba de Rec, com el Grau com a Port Fangós. Jurisdicció portuària i mercantil que es regiria per usos comuns a la Mediterrània, com queda manifest en el temps de les Costums de Tortosa: «Com... en la mar aja costumes e usances per si metexes... són posades en aquest libre les costums de Tortosa de la usansa de la mar e de la ribera...» (9.27.3).

* * *

La primera redacció coneguda del *Llibre de Consolat de Mar* és la del manuscrit de la Real de Mallorca datada 1385. Si considerem que les anti-

1. FONT I RIUS, J. M., *El Procés de formació de les Costums de Tortosa*, dins «*Revista Jurídica de Catalunya*», núm. 1, gener-març de 1973.

2. MASSIP, J., «*La Gestació de les Costums de Tortosa*», Tortosa (Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre), 1984, p. 77 i ss.

gues Costums de Mar de Barcelona no s'han conservat escrites sinó dins d'aquest cos legal del Consolat, resulta que la primera redacció del dret marítim és la de Tortosa, datada 1272, però certament més antiga (vegeu nota 2).

És per això que ens sembla de la major importància donar a conèixer aquestes *Consuetudines et usus maris quibus utuntur homines dertusenses...*

Fem, però, una mica d'història. És sabut que d'antic existien ja uns usos de mar, que a Barcelona quedarien en alguns punts concretats per Jaume I en aprovar l'any 1258 els ordenaments de la Universitat de Ribera³ a l'any següent de la creació de la Universitat. Ordenaments que comprenen 21 capítols de dret públic marítim. Però la compilació dels usos i costums mercantils de la Mediterrània es fa ja a la segona meitat del XIII i és redactada per experts de mar de Barcelona (en la dècada dels 1260-70); portaria el títol de *Costums de la Mar* i tindria uns 300 capítols (vegeu nota 3). El text no s'ha conservat però es pot reconstruir a través de la redacció definitiva del Llibre de Consolat de Mar.

En realitat l'existència de Consolats de mar dins del territori de la Corona, tal i com ens ha arribat, hem de situar-la al segle XIV (1343 per a Mallorca, 1347 per a Barcelona, 1363 per a Tortosa...) però més aviat sembla que aquesta és una renovació del consolat, una modernització de les estructures consolars (nombre de còsols, jutge assessor, funcions, etc.) que ja existien d'alguna manera en temps molt anteriors.⁴ Si Barcelona té unes ordenances de Ribera del XIII i unes Costums de Mar, és que les institucions d'alguna manera funcionen, ni que no portin el nom de «consolars», però amb un o altre nom són una corporació de patrons i navegants amb uns mètodes i òrgans de justícia admesos. Així s'expressa a les Costums de Tortosa, que en la rúbrica 27 del llibre 9 dóna una legislació en 44 costums, on s'estableix com i dins de quins límits el veguer i ciutadans de Tortosa entenen en els juís referits a la navegació tant en el mar com en el riu, sempre per juí i per sentència dels ciutadans: «Con moltes vegades sie trebal entre-ls senyors dels leyns e de les naus e els mercaders, e els mariners, e els pelegrins, e en la mar aja costumes e usances per sí matexes, per les quals, plets que sien entre-éls, çan a determenar e a defenir, són posades en aquest llibre les custumes de Tortosa de la usansa de la mar e de la ribera e de les covineneses fetes entr-éls» (9.27.3). El que faran per tant després del privilegi del rei en Pere (privilegi de Consolat segons el de Mallorca) és assenyalar el nombre de ciutadans que exerciran com a còsols (dos), la determinació que tindran un jutge o assessor i que juraran davant del batlle del rei els seus càrrecs, però juraran també complir les lleis reals i les «costums privilegis i drets de la Ciutat» (*privilegia set consuetudines ac jura dicti civitatis conser-*

3. FONT I RIUS, J. M., *Apuntes de Historia del Derecho Español*, Barcelona, 1969.

4. Trobem per exemple al Calaix de Montpeller de l'Arxiu Municipal de Tortosa el doc. núm. 3 datat a 2 juny de 1282 on es fa menció a «Reymundum Alemany mercatorem barchinone consulem mercatorum et terre Illustris Regis Aragonum habitantium apud Montespesulum...».

vando), costums i privilegis que com hem vist ja es referien un segle abans als afers de la mar —i del riu— en tota una rúbrica. Sembla, doncs, que el que es fa al segle XIV és institucionalitzar segons la nova fórmula del consolat de Mallorca el que la rúbrica de costums de la mar ja venia resolent almenys des del segle XIII i abans que València les incorporés als Furs l'any 1283.

Lleis escrites per tant, potser, primer a Barcelona, encara que no conservades; lleis que la gent de mar tenia («en la mar aja costums e usances per si metexes») però que es conserven escrites per primera vegada a Tortosa almenys des del manuscrit de 1272.

El fet que siguin les primeres costums de mar escrites que es conserven fa de la major importància la rúbrica de les Costums de mar de Tortosa; no solament d'importància jurídica, també filològica: de tots els termes de navegació que podem documentar per primera vegada al Llibre de Consolat, per exemple, podem certament retrotraure'n la data a 1272 perquè es troben ja a les Costums de Tortosa.

VOCABULARI DE LES COSTUMS DE MAR DE TORTOSA

Primeres documentacions de mots

A

ADOBAR (fl. 280 v.)

DCVB 'Posar els mitjans', cast. 'arreglárselas', 'remendar'

CT 9.27.1: «que si nul hom s'a dobarà ab còmit de galea... e l'om aquel adobat fugirà... lo senyor de la galea pot aturar aquel hom...»

La significació a CT és per tant un altra no recollida fins ara: «*convenir, contractar*», Primera documentació catalana del mot, en aquesta accepció.

DECat. no considera tampoc aquesta accepció.

ALEUGAR (fl. 287 v.)

DCVB Ant. ALLEUJAR 'llevar pes o càrrega', cast. 'aligerar' (Consolat cap. 91)

CT 9.27.23 «...e els mercaders logaran barcha o barques per alleugar lo leyn...»

Primera documentació catalana del mot, no recollida per DCVB

ARBRES (fl. 286 v.)

DCVB Naut. 'pals d'un vaixell'. (Crònica Pere IV.) DECat. (Consolat c.145).

CT 9.27.20 «si los avers o mercaderies... se baynen per cuberta o per murada o per arbres».

Primera documentació catalana del mot. No recollida ni per DCVB ni per DECat.

AQUÉN (fl. 281)

DCVB: d'aquén. — 'D'aquí', també DECat. 'd'aquí' 'd'això' (tots dos referits a CT)

CT 9.27.1 «...tro... sia exit de fora'l grau de Tortosa... deu-lo desferrar però que sia ja en tal loc que non pusca exir ne d'aquén fugir...»

Sembla, doncs, que la significació més convenient no és 'd'aquí' sinó 'd'aquell'. Primera documentació catalana del mot, en aquesta accepció

ARMAR (fl. 280 v.)

DCVB 'Proveir a una barca o nau del ormeig i personal'... (Aparellar) (Cron. Muntaner c.76)

CT 9.27.1 «...ab còmit de galea o d'altre leyn armat...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida ni per DCVB ni per DECat.

ARMADORS (fl. 281)

DCVB 'Qui ormeja per compte seu una o moltes naus' (Consolat c.206)

CT 9.27.1 «...los armadors on que troben aquel hom...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida ni per DCVB ni per DECat.

ASSIURE (fl. 287)

DCVB ant. ASSEURE 'Endinsar-se massa una embarcació, per excés de càrrega' (CT 9.27.22) «...aitant com conegen que'l leyn ne pusca portar... per lo flom en/tal manera que no-s pusca assiure...». Sembla més adient l'accepció de 'embarrancar' que no la de 'endinsar-se' és a dir 'encallar-se una nau, quedar aturada per haver tocat fons' com diu el mateix DCVB en el mot EMBARRANCAR. És l'accepció el que cal recollir.

B

BAYNAR (fl. 286 v.)

DCVB ant. BANYAR 'Mullar' (Consolat c.65)

CT 9.27.20 «...si los avers o mercaderies... se baynen per cuberta...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB; mencionada sense indicació específica en DECat.

C

CANSELADA (fl. 284 v.)

DCVB CANCEL·LAR 'Anullar un document, invalidar lo' (doc. a. 1357)

CT 9.27.8 «...ne ab entrellins ne en altra forma cancelada ne corrupada (sic.)»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

COMINAL (fl. 285)

DCVB. — 'Comú, totalitat o majoria de persones' (Consolat 99,111,145)

CT 9.27.14 «...Un loger... dels melors (que el donara a aquels qui amb el van a loger) e un loger dels cominals...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida per DCVB ni per DECat.

COMPAYNÓ (fl. 294 v.)

DCVB 'Company, el que habita va o treballa en companyia d'altri' (Consolat c.49)

CT 9.27.42 «...e per hom que sia o parega leyal e bastant a sos companys...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

CONSERVÀGIE (fl. 291)

DCVB CONSERVATGE 'Pacte de conserva entre naus' (Consolat c.93)

CT 9.27.29 «Lo dit seynor del leyn pot fer conservàgie ab altre seynor del leyn...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida per DCVB ni per DECat.

CORROMPUDA (fl. 284 v.)

DCVB 'Alterat en son aspecte'...

CT 9.27.8 «...ne ab entrelins ne en altra forma canselada ne corrupada (sic)...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

COSARI (fl. 291 v.)

DCVB ant. CORSARI: 'Vaixell armat en cors i home que el comanda' (Consolat c.101)

CT 9.27.30 «...Git que s'agés a fer per fortuna de mal temps o per paor de cosaris...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida per DCVB ni per DECat.

CROSTAM (fl. 286 v.)

DCVB 'Betum amb que es pinta el buc...' (Consolat c.63)

CT 9.27.20 «...mercaderies que són meses el leyn se baynen per cuberta... o per poc crostam...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida ni per DCVB ni per DECat.

CUBERTA (fl. 286 v.)

DCVB ant. COBERTA: 'Plataforma horitzontal que clou el buc d'un vaixell...' (Consolat c.71)

CT 9.27.20 «...se baynen per cuberta...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida per DCVB ni per DECat.

D

DAMPNADURES (fl. 284)

DCVB ant. V. DAMNAR 'Condemnar, Anullar'. No existeix en forma substantiva (Cons. 267)

CT 9.27.8 «...deu ésser escrita tota per man de l'escrivan... e que no sia ab dampnadures ne ab entrelins...»

El significat és obertament la substantivació d'*anullar per passar ratlla o ratllar*

No documentat ni a DCVB ni a DECat.

E

EGUALMENT (fl. 287 v.)

DCVB ant. IGUALMENT (Llull Gentil. 28)

CT 9.27.22 «...e gnalment los mercaders son tenguts...» La grafia «gnalment» amb signe d'abreviatura de l'original, ha fet que passés com «e generalment» cosa que faria la costum ambigua per no imperativa. Si es corregeix l'error ajuntant la *e* i canviant la *n* en *u* queda la lectura correcta.

Primera documentació catalana del mot. No recollida per DCVB

ENCANT (fl. 283 v.)

DCVB cast. «subasta» (Consol. c.56)

CT 9.27.6 «Los parsoners no poden en cantar ab lo seynor del leyn ne l poden aportar e en/cant...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida ni a DCVB ni a DECat.

ENPAYMENT (fl. 292 v.)

DCVB IMPEDIMENT 'acció d'impedir; obstacle' (dc. 1381)

CT 9.27.33 «...si doncs temps no li vedava lo moure o altre enpayment».

Primera documentació catalana del mot (forma que es confon amb «Empaïment» de paviment). No recollida ni per DCVB ni per DECat. (Empaig-Empatx?)

ENTRELINS (fl. 284 v.)

No apareix ni en DCVB ni en DECat. INTERLINIAL 'inserir entre ratlles ja escrites' (1629)

CT 9.27.8 «...que no sia ab dampnadures ne ab entrelins ne en altra forma cancelada ne corrupuda...»

Primera documentació catalana del mot.

ESPAYNA (fl. 281 v.)

DCVB ESPANYA 'La part de la península no catalana o dominada per sarraïns (Consolat c.78)

CT 9.27.1 «E si per aventura con lo còmit de la galea... serà en Espayna ab sa galea e trobarà aquel qui li serà fuit...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida per DCVB

ESTANY (fl. 286 v.)

DCVB 'Compost de peces sòlidament unides, de manera que no deixen entrar ni sortir líquid'. (Consolat c.205)

CT 9.27.20 «...si los avers o mercaderies... se baynen per cuberta... per so que no sia bén estayn...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida ni a DCVB ni a DECat.

ESTORTS (fl. 291 v.)

DCVB ESTORT 'Deslliurat, salvat' (Desclot Cronica c.134)

CT 9.27.30 «...e tots los mercaders atressí dels avers que seran estorts...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

F

FERRE (fl. 293)

DCVB ant. Ferro naut. 'àncora petita' «Tirar el ferro» fondejar.

CT 9.27.35 «Con leyn està sobre ls ferres e ten poca exàrcia...» (estar sobre els ferres?)

Acceptió no documentada

FORTUNA (fl. 291 v.)

DCVB 'Sort, esdeveniments favorables o adversos' (Llull Gentil 293)

CT 9.27.30 «Git que s'agés a fer per fortuna de mal temps...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida per DCVB ni per DECat.

G

GRAU (fl. 287 v.)

DCVB 'Punt de la riba que serveix de desembarcador' (Jaume I, cron. 193)

CT 9.27.22 «...de la riba del rech tro fora l grau... e de la casa tro a la riba del rech... e entró son partitz del grau c de port fangós...»

A Tortosa hi ha tres ports: la Riba de Rec a la Ciutat, el Grau (a Amposta, on encara existeix el barri del «Grau») i Port Fangós a la mar. Els vaixells que no poden entrar al Grau es queden a Port Fangós. I els que no poden arribar a la Riba de Rec, al Grau.

DECat., confon el grau amb el port fangós «Cas del grau de Tortosa, l'antic Port Fangós». En tot cas fa la documentació del mot a partir de CT, però cal fer constar la particular ubicació perfectament documentada a CT del Grau de Tortosa (a Amposta).

I

INTERESSE (fl. 290 v.)

DCVB ant. V. INTERÈS: 'guany que dona un capital prestat' (dc. a 1357)
CT 9.27.26 «...e lo senyor del leyn an acció e demanda... de tot lo dampnà-
gie e l'interesse que sofert n'a...»

Primera documentació del mot. No recollida ni a DCVB ni a DECat.

L

LAGUI (fl. 290).

DCVB V. LLAGUI 'Destorb' (Consolat c.139)

CT 9.27.26 «...non aja pus de destrich ne de lagui...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

LATZ (fl. 287 v.)

DCVB LATS 'Costat' (Consolat c.165)

CT 9.27.22 «...que sien al latz del leyn...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

LEER (fl. 288)

LAGUI (fl. 290)

DCVB V. LLEER ant. lleure 'Llicència, possibilitat', cast. «poder» (doc.
a. 1292)

CT 9.27.23 «...però és leer al seynor del leyn que les ne pot tret a fer
pugiar...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

LEYN (fl. 287 v.)

DCVB ant. V. LLENY 'Vaixell marítim' (Jaume I crònic. 114)

CT 9.27.22 «al latz del leyn...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

M

TENIR LA MÀ (fl. 291 v.)

DCVB Tenir la mà: 'Ésser el primer en l'ordre dels jugadors'

CT 9.27.30 «Git que s'agés a fer per fortuna... primerament deu comensar
a gitar lo mercader o y deu tenir la man si l'aver és tal que él sol no l
pot gitar...»

Primera documentació de l'expressió. No recollida a DCVB

MARINER (fl. 282 v.)

DCVB 'Persona que treballa professionalment en la maniobra d'un vaixell'
(Llull Cont. 117,2)

CT 9.27.3 «Mariner és aquell qui és logat del seynor de la nau...»
Primera documentació catalana del mot. No recollida per DCVB

MERÇ (fl. 289)

DCVB MERCA V. MERQUES Mercaderies (ç)

CT 9.27.24 «... Lo seynor del leyn és tengut al mercader que li porta la persona sens nòlit, e sa caxa... e tot son merç, mas si-n porta tanta que parega que n'aja a revendre d'aquela del revendre deu pagar...» En el manuscrit no diu *merç* sinó «macès», (Consuetudines fl. 289)

No sembla que el mot es relacioni amb la noció de 'mercaderia' o 'mercadeja', ans sembla que el significat (no recollit ni a DCVB ni a DECat.) es relacionaria amb 'mercè' («marces» a Consuetudines), és a dir el que porta de *mercè*, sens preu, pel fet de ser a ús propi i no per vendre

MERCADER (fl. 282 v.)

DCVB 'Qui tracta o comercia amb generes vendibles' (doc. a 1251)

CT 9.27.3 «Mercader és aquell qui no dóna loguer o nòlit de la sua persona mes de les mercaderies...»

Acceptió especial jurídica en el sentit que no paga nòlit per ell. No recollida a DCVB

MURADA (fl. 286 v.)

DCVB Naut. AMURADA 'Obra morta de la part dreta i esquerra damunt coberta' (Consolat c71)

CT 9.27.22 «Lo seynor del leyn deu rebre l'aver dels mercaders... a la riba de rech a la murada del leyn...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

N

NECH (fl. 286)

DCVB 'Ocult, amagat' (Consolat c.61)

CT 9.27.18 «Lo seynor del leyn és tengut de guardar... tot hom que vàgia el seu leyn... e de tenir lo nech contra corsari...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

NÒLIT (fl. 284 c.)

DCVB 'Allò que es paga pel dret de transportar, passatgers o mercaderies amb un vaixell'

CT 9.27.12 «E l'escrivan deu és ser donat del nòlit del leyn...»

També a CT fl. 284 v. «dolit» (lapsus?)

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

O

OLTRA (fl. 285)

DCVB ant. V. ULTRA. 'A més de' (Jaume I cron. 15)

CT 9.27.12 «E l'escrivan deu ésser donat del nòlit del leyn, pergami e paper... oltra son loguer»

Primera documentació catalana del mot. No recollida en DCVB

ORMEGIAR (fl. 286)

DCVB ormejar: 'aparellar un vaixell'; cast. «aparejar» (Consol. c62)

CT 9.27.20 «Lo senyor del leyn e els nauers deuen se be'n ormegiar...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

P

PONT (fl. 285) i (fl. 295)

DCVB 'Cadascuna de les cobertes d'un vaixell'

CT 9.27.13 «Roba, armes... e tot so que i mariner porta per son pont...»

9.27.43 «Los ponts del mariners... deu donar... franchs e quitis de nòlit»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB en l'accepció específica que done mde CT ('equipament?')

S

SERVICIAL (fl. 289)

DCVB 'Home que anava en una nau per al servei' (Consolat c.145)

CT 9.27.24 «Lo senyor del leyn és tengut al mercader que li port la persona sens nòlit e servicial...»

Primera documentació catalana del mot. No recollida a DCVB

SOBREPÚS (fl. 287)

DCVB 'Sobrant, allò que resta o excedeix' (Llull Cont. 70,13)

CT 9.27.22 «Del sobre pús de les mercaderies que él el leyn no pusca portar...»

Primera documentació del mot. No recollida a DCVB

T

TIMONERA (fl. 286 v.)

DCVB naut. 'Lloc de la coberta on es col·loca la roda del govern del timó' (Consol. c.63)

CT 9.27.20 «que si los avers... se baynen... o per timonera...»

Primera documentació del mot. No recollida a DCVB

V

VET (ff. 290)

DCVB 'Prohibició, impediment' (doc. a. 1470)

CT 9.27.26 «Mas si lo senyor del leyn... per vet que sia fet... auran a
remanir del viàgie...»

Primera documentació del mot. No recollida a DCVB